

СРПСКИ
МОЛИТВЕНИК

СПОМЕНИЦА
МИЛАНУ РЕШЕТАРУ

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК. СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

ACADEMIA SCIENTIARVM ET ARTIVM SERBICA

SECTIO LINGVISTICA AC LITTERARIA

FVN DATIO „GEORGIVS ZEČEVIĆ“ AD CYRILLICI ABECEDARII VSVM
TVENDVM AVGENDVMQVE

EVCHOLOGION SERBICVM
MEMORIAE MILAN REŠETAR
1512–1942–2012

Acceptum in Sectionis linguisticae ac litterariae conventu x,
qui habebatur die xxvii mensis Decembris, anno mmxvi,
auctoribus Predrag Piper et Jasmina Grković-Major,
illis Academiae sodalibus

Ediderunt

JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR

VIKTOR SAVIĆ

BELGRADI

MMXVI

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ФОНД „ЂОРЂЕ ЗЕЧЕВИЋ“ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ЂИРИЛИЧКОГ ПИСМА

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК
СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности,
од 27. децембра 2016. године, на основу реферата академика
Предрага Пипера и академика Јасмине Грковић-Мејџор

Уредници
ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР
ВИКТОР САВИЋ

БЕОГРАД
2016

W. C. C. C.

Милан Решетар (Фото: САНУ–Ф 270)

МИЛАН РЕШЕТАР

ДОПРИНОС МИЛАНА РЕШЕТАРА ПРОУЧАВАЊУ ДУБРОВАЧКИХ ЗБОРНИКА И МОЛИТВЕНИКА

Готово целокупан књижевно-историјски и филолошки рад Милана Решетара био је оријентисан ка дубровачком наслеђу. Значајан допринос остварио је првенствено у области проучавања књижевних и језичких споменика који су се сачували у рукописима; трезвен и критички приступ нарочито се очитује у проучавању литургијских текстова, лекционара, мисала, луцидаријума и молитвеника, као и њихових преписа који су обиловали хришћанским мотивима и симболиком, са наглашеном моралистичко-дидактичком тенденцијом. „Иако су њихови садржаји, када је реч о литургијским делима, лекционарима, псалтирима, били општи, онда када су њихови преводи, преписи или редакције доспевали у руке свештеника или читалаца, постајали су део дубровачке културе тога времена“.¹ Посебан допринос расветљавању проблематике дубровачких молитвеника и ћирилично-католичких и латиничких зборника, пружају његова дела: *Загарски и Рањинин лекционар*? *Приморски лекционари XV. вијека*,² *Либро од мнозијех разлоја. Дубровачки ћирилски зборник од і. 1520*,³ *Бернардинов лекционар и његови дубровачки ѱрејиси*⁴ и *Два дубровачка језична сјоменика из XVI. вијека*.⁵

Најстарије штампане књиге намењене Дубровчанима биле су штампане ћирилицом; почетком XVI столећа католички свештеник Лука Радовановић користио је „машину за штампање и потребне калупе за ћирилска слова“.⁶ Бавећи се питањем деловања „presbyteri sclavici“⁸ у Дубровнику, Милан Решетар истиче да су ови „словенски попови“ у служби божијој употребљавали словенски језик, а у погледу азбуке пре ћирилицу него глаголицу; узео је у обзир могућност да су они из Далмације у Дубровник донели са собом глагољске књиге, међутим, никако није искључено да су дубровачки глагољаша употребљавали *ћирилске* рукописе који су постојали у њиховим црквама. Архивска грађа о најстаријим споменицима дубровачке књижевности на народном језику сведочи о деловању словенских свештеника презвитера, попут дум Николе Нигра из Дубровника, који је за собом оставио један „vagnilistar“, односно књигу-рукопис на српскохрватском језику, написан ћирилицом и намењен

Дубровчанима. На основу података из дубровачког архива, Михаило Динић указује на католичке свештенике који су употребљавали ћирилско писмо и у цркви; ћирилске књиге се помињу у Дубровнику већ од 1329. године, а крајем XIV века оставља се опоручно један еванђелистар. Почетком XV века свештеник Иван, који није знао латински него само ћирилска слова, дошао је у бискупију у Гружу са својим мисалом: „Et ibi prefatus presbiter Juan examinatus, qui nescit, litteram latinum, sed illam que vocatur chiuriliza. Cui dictum fuit quod veniat die dominica cum suo misali ad palacium archiepiscope“⁹

Милан Решетар у *Приморским лекционарима XV вијека* доноси фрагмент еванђелистара писаног глаголицом (*Огломак сјарої словенскої рукојисної еванјелистјара из XV.*

¹ З. Бојовић, *Историја дубровачке књижевности*, Коло СКЗ CVI, књ. 711, Београд 2014, 13.

² М. Rešetar, *Zadarski i Rañinin lekcionar*, Djela JAZU XIII, Zagreb 1894.

³ М. Rešetar, *Primorski lekcionari XV. vijeka*, Rad JAZU CXXXIV (1898), 80–160; CXXXVI (1898), 97–199.

⁴ М. Решетар, *Либро од мнозијех разлоја. Дубровачки ћирилски зборник од і. 1520*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа СКА, Прво одељење, Споменици на српском језику 15, Београд – Ср. Карловци 1926, IX–XVII.

⁵ М. Решетар, *Бернардинов лекционар и његови дубровачки ѱрејиси*, Посебна издања СКА XCIX, Филозофски и филолошки списи 23, Београд, 1933.

⁶ *Два дубровачка језична сјоменика из XVI вијека*, приредили М. Решетар и Ђ. Ђанели, Посебна издања СКА CXXII, Филозофски и филолошки списи 32, Београд, 1938.

⁷ П. Колендић, *Ћирилицом и шјамјане књиге за дубровачке кайолике шеснаесјої века*, Политика 8860 (11. јануар 1933).

⁸ М. Rešetar, *Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen*, Archiv für slavische Philologie XIII (1891), 369. – Да је на територији републике Св. Влаха запажено деловање „словенских попова“ још у XIV столећу, сведоче подаци које о њима износи А. Вучетић у: *Slovinac V* (1882), 30 и *Srđ V* (1906), 741 (А. Liepopili, *Slavensko bogoslužje u Dubrovniku*, Rad JAZU 220 (1919), 30). – Михаило Динић истиче да је Петар Колендић доказивао како су се служили књигама писаним ћирилицом и да је „сенат добављао свећенике са стране („Dominus Radovan de Zara“) не да глагољају него да у нестацици домаћијех словјенскијех свећеника народу по селима читају и тумаче јеванђеља, држе проповједи и обављају њеке сакраменте у народном језику“ (М. Динић, *Словенска служба на шјеријорији Дубровачке рејублице у средњем веку*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XIV/1–2 (1934), 50).

⁹ М. Динић, *Нав. гело*, 56.

сѣољѣћа); овај „старински еванђелистар“ писан руком, пронашао је у библиотеци Доминиканаца у Дубровнику, а потиче с краја XV и почетка XVI столећа. Решетар сматра да је писац из дубровачке околине, али га чуди како у књизи нема „штења ни еванђѣља“ за дан Св. Влаха. О овом Решетаровом открићу извештава крајем XIX столећа М. Милас, наводећи: „како књига нема почетка, нема ни имена, ни судећи по ријечима Цервинијем,¹⁰ рекао бих да се је звала баш овако, како јој је написано на свршетку, ако се одузме оно што се не би могло ставити у натпису књизи: „Svaršuju pistule vangjelju i proročastva i blagoslovi koja se govore prieko svega godišta na slavu boga i blažene gospodje i svieh svetieh i svetica božieh amen“.¹¹ У оквиру приморских лекционара из XV века, Решетар доноси и онај који је штампао фрањевац Бернардин Сплѣћанин на народном језику и латинским словима готског типа. Он истиче да је крајем XV столећа лекционар прва штампана књига у нашем Приморју, указујући на то да се у латинској цркви од XIV столећа уводи обичај читања лекција на народном језику; стога су ове књиге, које садрже у себи обе лекције (епистоле, односно посланице – највише из апостола и јеванђѣља), назване лекционари. Утврдио је да је *Бернардиново лекционар* три пута преписиван у Дубровнику и о овој проблематици детаљно излаже у посебној студији.¹²

*Дубровачки ћирилски зборник од г. 1520*¹³ доноси прилоге које је Решетар објединио из различитих глагољских рукописа XIV и XV столећа. Они указују на блиске везе Дубровника и Далмације у области црквене књижевности; такве релације показују такође десетак руком писаних (у раздобљу од XIV до XVI века) и штампаних латиничких и ћириличких официја,¹⁴ два латиничка псалтира из XVI века, те два ћириличка преписа сплитског *Бернардинова лекционара* из истог времена и њима допуњени *Рањинин лекционар* из 1508. године. Милан Решетар у своје истраживању ћириличког зборника *Либро од мнозијех разлоја* полази од резултата Ватрослава Јагића изнетих у расправи *Прилози к хисторији књижевности*, која је изашла 1868. године у IX књизи Кукуљевићевог *Архива*, а потом ју је користио и Даничић за своју *Историју облика* (1874). Решетар је зборник издао у целини – уносећи новине у дотадашње Јагићеве ставове – а налази се у архиву Југославенске академије у Загребу (под сигнатуром IV. а. 24).

Рукопис је писан „западном ћирилицом“¹⁵ односно ћириличком минускулом која је у старије време била уобичајена у нашим крајевима у којима се писало овим писмом, како код пра-

вославних, тако и код католика и муслимана. За разлику од Јагићевог става да је *Либро од мнозијех разлоја* писао некакав босанско-далматински фрањевац, Решетар је – на основу извесних језичких особина – уверен да је „сав писан у Дубровнику“ и то несумњиво од стране Дубровчана, тј. дубровачких бенедиктинаца, које је народ звао „калуђерима“. „Одлучно тврдим да су били Дубровчани сва три писара (А, В и С), као што ћу у посебној студији то и доказати. Него, кад су они још у почетку XVI. вијека писали ћирилицом, не мислим да су били баш из самога града Дубровника већ из његове околице, гдје се је ћирилица много дуже држала неголи у граду“.¹⁶ Овај зборник поред разних морално-филозофских и легендарних чланака, садржи и текстове апокрифног и побожног карактера: разне молитве, попут *Захваљења Исукрсиновој*, *Чшенија Бернарда*, *Чшенија блаженога Аугустина*, *Чшенија свештога Томе* и др. У спису је заступљена имплицитна синтеза мистичарске и схоластичке оријентације, садржана у платонистичким учењима Аурелија Аугустина, и аристотеловска у теолошким егзегезама из XIII века Томе Аквинског. Решетар доноси аргументе у прилог чињеници да су сви текстови пренети на дубровачки говор, иако „по својој прилици неће

¹⁰ Овај еванђелистар помиње у XVIII веку Серафин Цријевић у својој *Chirographoteca Coenobij S. Dominici de Ragusio – Ordinis Praedica sive codices manuscripti, qui in bibliotheca eiusdem coenobii asservantur descripti, per materias digesti variisque animadversionibus illustrati a fratre Seraphino Maria Cerva Ragusino Ordinis Praedicatorum, MDCCLI* (S. M. Crijević, *Dubrovačka biblioteka I*, priredio S. Krasić, Zagreb, JAZU, 1975, XXXV).

¹¹ М. Milas, *Starinski hrvatski Evangelistar*, Vienac, 33.19. VIII (1893), 531.

¹² М. Решетар, *Бернардиново лекционар*.

¹³ М. Решетар, *Либро од мнозијех разлоја*, IX–XVII. Непосредно након Решетаровог издања, овом проблематиком се у засебној студији бавио Артуро Кронија (A. Cronia, *Libro od mnozijeh razloga*, Rivista di letteratura slave 4 (Roma 1927)).

¹⁴ Служба (*officium*) у основи се односила на дужност клирика да моле. „У пренесеном смислу, тако се назива дио бревијара који се мора измолити у једном дану“ (*Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio A. Badurina, Zagreb 1979, 433).

¹⁵ Писмо којим је писана рукописна ћирилско-католичка дубровачка књижевност, Решетар назива „западном ћирилицом“, а дубровачко ћирилско-католичко окружење је већ у раном XVI столећу указало на потребу да се оснује штампарија, у којој ће се користити „De lettera schiava“. „Године 1511. оснива у Дубровнику штампарско подuzeће Фрањо Ратковић (Мицаловић), који је био г. 1510. склопио уговор с пезарским накладником Ђироламом Сончином, да ће издати ћирилицом официј Мајке Божје, еванђѣља, епистоле и Солилоквија св. Аугустина „in littera et idiomate serviano“ (*Jakov Ledesma i njegov „Nauk krstianski“* (1583), priredio Vjekoslav Štefanić, „Vrela i prinosi“, Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima (1938), XXXII).

¹⁶ М. Решетар, *Нав. дело*, XV.

бити ништа што је баш дубровачки оригинални рад¹⁷. На формирање дубровачког састава утицале су чакавско-глагољске и црквене ћирилске матице; с друге стране, има и утицаја црквених ћирилских матица, или превода са италијанског језика. Решетаров је став¹⁸ да је народни говор Дубровника од самих зачетака – ијекавска штокавщина. Стари дубровачки споменици, истиче он, одликују се трослојношћу: дубровачко-чакавско-црквенословенском (потоњи је најстарији и ушао је у дубровачки текст – чији је слој најмлађи – преко чакавске матице).¹⁹

*Бернардинов лекционар и његови дубровачки ѿрејиси*²⁰ ставља у средиште пажње сам појам „лекционар“ у дубровачком говору; он је испрва у XVI столећу био потребан за латинске, а не за глагољске цркве и мисе, јер је понестало штампаних глагољских црквених књига, па су лекционар на народном језику попови глагољаша почели употребљавати уместо глагољског мисала. Словенска служба божија је у Приморју²¹ и дубровачкој области постојала још у средњем веку, па се усталио обичај да се на латинској миси читају лекције и на народном језику; крајем XV века народни лекционар је овде био прва штампана књига. У другој половини XVI века се почело расправљати о лекцијама на народном језику. Пре овога раздобља су бискупи, који су били странци, изједначавали народни и црквенословенски језик; међутим, сада је задарски надбискуп – који је добро разликовао народни од црквенословенског језика²² – увео читање лекција на народном језику. У разним приморским бискупијама био је „*ѿрасѿари*“ обичај да се на латинској миси лекције говоре и српскохрватски.²³ Иако је половином XVIII столећа папа Бенедикт XIV забранио да се у приморским црквама на латинској миси говори *lingua vulgari*, Решетар истиче да ипак није прекинут „обичај да се у нашим католичким црквама епистола и еванђеље читају и на српскохрватском језику, као што ни понављане старије папинске забране нису уништиле словенску службу божију наших глагољаша“.²⁴

У Дубровнику се још у XIV столећу јавља лекционар на народном језику; такав један лекционар писан готицом у фрањевачком манастиру на Отоку близу Корчуле – тзв. *Корчулански лекционар* – нашао је Милан Решетар. Нешто млађи, *Задарски лекционар* из XV столећа, који се чува у фрањевачком манастиру у Задру, Решетар је издао 1894. године у Загребу под насловом *Задарски и Рањинин лекционар*.²⁵ Обичај да се лекције читају на латинској миси и на народном језику је у другој половини XV

столећа из околине почео прелазити и у Дубровник; задржано је латинско писмо, а говор је, уместо чакавско-штокавског, прешао на штокавско-јекавски. Тако је настао *Рањинин лекционар* (Решетар га је издао заједно са *Задарским лекционаром*), који је 1508. године преписивао млади дубровачки племић Никша Рањина. У то доба су се у капелама дубровачких патрицијских кућа лекције на латинској миси говориле и на народном језику, „јер *славенске службе бојје*, колико нам је познато, у граду Дубровнику није *никада* било!“²⁶ Касније је у околини Дубровника преовладала латиница. *Бернардинов лекционар*, који је у Венецији издао 1495. године „фрањевац Бернардин Сплешанин као прву нашу штампану књигу на народном језику и латинским словима (готскога типа)“²⁷ трећи је по реду најстарији лекционар издаван за католичке цркве са латинском службом божијом.

Решетар показује како се *Бернардинов лекционар* у Дубровнику мењао услед преписивања, а преписиван је три пута – једанпут латиницом у *Рањинином лекционару* (не у целости) и два пута у целости ћирилицом: у *Дубровачком лекционару* и у *Лајџицишком лекционару*. За разлику од Рањине, који је преписивао за личну употребу (како би се за време божије службе у његовој домаћој капели преко латинске мисе читала епистола или јеванђеље на народном

¹⁷ *Исѿо*, XVI.

¹⁸ М. Решетар, *Најстарији дубровачки ѿговор*, Глас СКА СС, Одељење литературе и језика, Нова серија I (1951), 1–44; М. Решетар, *Најстарија дубровачка ѿроза*, Посебна издања СКА СХСII, Одељење литературе и језика 4, Београд 1952.

¹⁹ Драгица Малић се слаже са Решетаром у ставу да су чакавизми и икавизми у Дубровнику само елементи истог књижевног језика (Д. Малић, „*Вайѿикански хрвайѿски молѿивеник*“ као ѿѿвѿрда изворности дубровачке ијекавѿѿѿине, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXIII (1990), 251–256).

²⁰ *Лекционар Бернардина Сѿлићанина* је 1495. године био штампан под овим заглавним натписом: *Euangelia Epistole cum prephationibus Ebenedictionibus per anni circulum in lingua illirica feliciter expliciunt; emendata Ediligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem. Impressum Venetiis per Damianum Mediolanensem. Anno D.MCCCCXCV die XII. Martii* (F. Fancev, *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psalter. Dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 15 i 16 vijeka*, JAZU Zagreb 1934, XXIX). Друго издање приредио је 1543. године Трогиранин Бенедет Зборофчић, а треће – 1586. године Трогиранин дон Марко Андриолић.

²¹ А. Cronia, М. R. *Bernardinov lekcionar*, Atti e memorie della Società dalmata di storia patria 3–4 (Roma 1934).

²² L. Jelić, *Fontes historici liturgiae glagolito-romane*, Krk 1906, XVI, 28.

²³ М. Решетар, *Бернардинов лекционар*, 4.

²⁴ *Исѿо*.

²⁵ М. Rešetar, *Zadarski i Rañinin lekcionar*.

²⁶ М. Решетар, *Бернардинов лекционар*, 7.

²⁷ *Исѿо*, 3.

језику), ћирилске преписе су израдили свештеници за јавну употребу у црквама. *Дубровачки лекционар* је од краја XVI столећа чуван у доминиканском манастиру у Дубровнику, а *Лајпцишки лекционар* се налази у Градској библиотеци у Лајпцигу.²⁸ Оба рукописа имају литургијску намену, о чему сведоче рубрике писане црвеним мастилом карактеристичним за мисале. Ћирилски преписи²⁹ *Бернардиновој лекционара* у Дубровнику су значајни и стога, што одражавају промене које сведоче о правом дубровачком говору у првој половини XVI столећа; преписивачи су заправо уносили измене, јер су им поједини Бернардинови изрази били необични, па су их замењивали онима који су у њиховом дубровачком говору били једини познати. Решетар истиче да не може ни бити говора о томе да би у град могао доћи други говор осим штокавско-јекавскога. Сва три преписивача *Бернардиновој лекционара* су „окретали чакавско-икавски језик своје матице на штокавско-јекавски говор којим су у другој половини XV. вијека Дубровчани од искона говорили у граду.³⁰ *Лајпцишки лекционар* из Градске библиотеке у Лајпцигу (Leipziger Stadtbibliothek) описао је Аугуст Лескин,³¹ повезујући га са другим сличним текстовима католичке и протестантске провенијенције. Међутим, Томо Маретић је у свом издању *Бернардиновој лекционара* истакао да *Лајпцишки лекционар* „није друго него пријепис првога издања ове књиге (тј. Бернардина), смо су гдјекоји облици и гласови из чакавскога говора окренути на дубровачки“.³²

Решетар је посебну пажњу посветио једном малом молитвенику на дубровачком говору, који потиче из 1512. године и представља најстарију српску књигу штампану ћирилицом. Иако је пре њега 1494. године штампан октоих, а годину дана касније и псалтир у штампарији на Цетињу – књиге свечане по изради (сложио их је монах Макарије „од Црне Горе“³³) – дубровачки молитвеник из 1512. године има посебан значај; издао га је Дубровчанин Франческо (Фрањо) Ратковић³⁴ и „има према њима ту велику предност да је српски и по језику, док су обје Црнојевићеве књиге на чисто црквенославенском језику“.³⁵ На Решетаров предлог је Српска краљевска академија издала Ратковићев молитвеник, а рађен је у сарадњи са скриптором Ватиканске библиотеке Ђиром Ђанелијем (*Ciro Giannelli*).

Ђанели је у Ватиканској библиотеци пронашао дубровачки латинички рукописни мисал из 1552. године, у коме новину представљају две службе: *Муке Господинове* и *Муке Маријине*, значајне посебно са језичке стране, јер сведоче како се половином XVI столећа говорило у

Дубровнику. Приредио их је за штампу под насловом *Двије дубровачке службе од г. 1552*,³⁶ пруживши варијанте из његовог другог издања, као и из једног трећег Ватиканског молитвеника сачуваног у рукопису. С обзиром на то да *Двије дубровачке службе* потичу из 1552. године и јасно су датирани, пре њих су само два рукописа Никше Рањине конкретно хронолошки одређена. Рањинин Зборник песама из 1507. године и Рањинин Лекционар из 1508. године.

Бавећи се проблематиком ова два дубровачка језичка споменика из XVI века, Милан Решетар полази од два венецијанска издања католичког молитвеника писаног на српскохрватском језику, а штампаног ћирилицом; прво издање потиче из 1512,³⁷ друго из 1571. године,³⁸ а оба

²⁸ „Die Nachzeichnung der Umstände und des Weges, auf dem der unter der Signatur Slav. 4.2 geführte handschriftliche Kodex der Leipziger Stadtbibliothek in die ehemalige Bibliotheca senatoria civitatis Lipsiensis gelangte, ist für dessen äußere Geschichte nicht ohne besonderen Aufschluß“ (J. Schütz, *Das hand schriftliche missale illyricum cyrillicum lipsiense*, Bibliothecaslavica, Wiesbaden 1963, 1).

²⁹ За *Дубровачки лекционар*, који представља потпуни ћирилски препис *Бернардиновој лекционара*, сазнало се тек у новије време; у каталог библиотеке доминиканског манастира га је половином XVIII века уврстио Каро Цријевић.

³⁰ М. Решетар, *Нав. дело*, 31.

³¹ A. Leskien, *Das dalmatinisch-serbische Cyrillische Missale romanum der Leipziger Stadt-Bibliothek*, u *Berichte über die Verhandlungen der kön. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig*, Philologisch-historische Classe I–II (1881), 199–250. – Решетар каже да му је проф. А. Лескиен описао и штампао „неколико комадића из ћирилскога пријеписа Бернардиновој лекционара, који пријепис би начињен у другој половини XVI. вијека, дакле никако не иде у оквир моје радње која се бави лекционарима XV. вијека“ (M. Rita Leto, *Pisma Milana Rešetara u Arhivu JAZU*, Grada za povijest književnosti hrvatske 33 (1991), 351–352).

³² *Bernardinov lekcionar*, priredio T. Maretić, Djela JAZU V, Zagreb 1885, XVII.

³³ *Два дубровачка језична споменика*, VII.

³⁴ Ово није непознато дело, јер о њему говори Фрањо Фанцев у делу *Вайшкански хрвајски молишвеник и Дубровачки њсалџир*. Фанцев доноси два слична латиничка дубровачка молитвеника – први је рукописни с краја XIV века, а други је штампан крајем XV века. Ратковић, односно Мицаловић је ускладио текст публикације, изузев језика; говор молитвеника је јекавски, са примесима икавизама. – Мицаловић је 1512. године штампао „у Венецији прву ћириличну књигу за католике, молитвеник, који је садржао *Офичје (Служба) блажене дјеве Марије* и петнаест молитава Свете Бригиде (З. Бојовић, *Нав. дело*, 11).

³⁵ *Два дубровачка језична споменика*, VII.

³⁶ *Двије дубровачке службе од г. 1552*, у: *Два дубровачка језична споменика*, 143–199.

³⁷ Овај примерак се чува у Националној библиотеци (Bibliothèque Nationale) у Паризу, под сигнатуром *Réserve B 5009*, а припадао је ремском надбискупу Леонору д’Естампу који је живео на размеђу XVI и XVII столећа.

³⁸ О овоме издању, које му је Ђанели послао из Ватикана, извештава Ф. Фанцев – носи ознаку да је књига припадала извесном Маркантонију Таравасију (Ф. Фанцев, *Нав. дело*).

је прецизно – извевши компаративну анализу – приказао Марио Рок.³⁹ Српски молитвеник из 1512. године обједињује: *Офичје од блажене гјеве Марије* (од 12 листова) и *Пејнајсѿ молишвава свѿе Бричиде* (од 12 листова). *Офичје*, према Решетару, одговара латинском *Officium beate Mariae Virginis*, а стоји „на натписном листу другог издања *Офичје блажене Госѿође*, па је можда тако било и у првом издању.“⁴⁰ Српски молитвеник је штампан према „западној ћирилицы“, дакле, намењен католицима и муслиманима, а не православнима; није штампан правописом православних црквених књига какве су, на пример, штампане на Цетињу, попут октоиха из 1494. године и псалтира из 1495. године. Решетар поред сличности српског ћириличног молитвеника са западном ћирилицом, указује и на дистинкције. На пример, у ортографском погледу карактеристично је за западну ћирилицу, па тако и за наш Молитвеник, да се гласови *ћ* и *ђ* пишу словом *ћ*, с друге стране, новина је у Молитвенику то што се за вокално *р* у писању готово увек користи **ар** (према латиничким текстовима из средњег века). Упоредном анализом *Офичја* и *Молишвава*, штампаних у Венецији, у којој су се у ренесанси књиге украшавале вињетама и иницијалима, индикативно је да су оба споменика израђена по примеру италијанских молитвеника; међутим, у *Офичју* су рубрике штампане црвеним словима, а молитве црним, док је у *Молишвавама* све црно.

Молитвеник је, по традицији старих календара, украшен и сликама; уз назив сваког месеца стоји сличица са приказом посла који се тог месеца врши у пољу. Овај случај је аналоган примерима у западноевропској уметности, конкретно у минијатурама дворских илуминатора из XV века – браће Лимбург у молитвенику за војводу Жана ди Берија – *Très Riches Heures du duc de Berry*. Ради се о збирци текстова за литургијске часове у дану, која поред молитава и псалама садржи и календарски део са дванаест годишњих доба; у илуминирању се очитује утицај италијанског тречента и Тадеа Гадија,⁴¹ а новина је то што су ликови у часослову насликани у оновременом, ренесансном костиму. Решетар примећује да су већег формата и лепше израђене слике резане у дрвету, у виду дубореза.⁴² За разлику од *Офичја*, *Молишве* имају само једну слику са натписом – види се приказ Свете Бригиде која се пред распећем шиба бичем. Колофони *Офичја* и *Молишвава* сведоче да су штампани у „Млецима у штампарији Ђурђа (*Zorzi* је млетачки облик италијанског имена *Giorgio* „Ђурађ“) Рускони (*Rusconi*)“.⁴³ Штампани су у Венецији,

јер у Дубровнику у то време није постојала штампарија, све до друге половине XIX столећа, иако је и раније било покушаја да се она покрене.⁴⁴ У вези са ћирилским писмом Решетар каже: „у самом Дубровнику ја бих рекао да је ћирилица уведена кад се је г. 1878 почео издавати журнал *Slovinac*, који је доносио и ћирилских чланака“.⁴⁵

Главни део Молитвеника је *Офичје блажене гјеве Марије*, највећим делом преведен и усклађен са латинским делом *Officium beate Mariae Virginis*, али не у целости.⁴⁶ Решетар сматра „да је нешто збиља превођено са латинскога, али тако да се је преводилац, који је био вјешт црквенославенском језику (поп глагољаш), гдје-гдје обазирао и на црквенославенски текст“.⁴⁷ Оно што би се односило на преводе са латинског морало се, логично, односити на молитве, календар и песме својствене католичкој, а не источној цркви; на пример, молитве у Маријином офичју, у Офичју св. Крста, или пак, уз Давидове Псалме покорне. Дакле, Маријин молитвеник, у основи углавном писан глагољцом на црквеном језику, у латинској је редакцији пренет на латиницу, изгубивши директну везу са литургијским језиком словенске службе божије.

³⁹ M. Roques, *Deux livres d'heures du XVIe siècle en cyrillique bosniaque*, *Revue des études slaves* XIII (1932), 49–69.

⁴⁰ *Двеје дубровачке службе од г. 1552*, XIII.

⁴¹ Ђ. Faure, *Povijest umjetnosti – umjetnost renesanse*, Zagreb 1955. – Од све тројице холандских минијатуриста (Херман, Жан и Пол), Пол Лимбург, који је боравио у Фиренци, истакао се као један од првих мајстора са севера, који је проучавао античка и ренесансна дела примењујући их у своме опусу (F. Winkler, *Paul de Limbourg in Florence*, *Burlington Magazine*, 1930, 95).

⁴² Има их дванаест са новозаветним приказима, попут: Благовести, Рођења Исусовог, Очишћења Маријиног, Окруњења Маријиног, Исуса на Крсту, као и старозаветних, на пример – Витсавеја и Давид.

⁴³ *Два дубровачка језична сѿоменика*, XVIII.

⁴⁴ Решетар сматра да је Фрањо Ратков Мицаловић наш Молитвеник наменио првенствено дубровачким католицима, јер би православни (*in partibus Serviae*) зазирали због скорописа уместо уставног писма, народног језика уместо црквеног и садржаја који је својствен латинској а не источној цркви. Стога су у Дубровнику и његовим колонијама на Балкану биле потребне католичке ћирилске књиге (попут *Наука крстијанској иштомаченој у језик дубровачки* из 1583. године). Међутим, иако је дубровачки државни секретар Лука Примовић молио Сенат да оснује штампарију за латинске и евентуално грчке књиге (потребне православним калуђерима), таква одлука није донета до XVIII столећа.

⁴⁵ *Два дубровачка језична сѿоменика*, XXI.

⁴⁶ Сегменти латиничких рукописа из XIV и XV столећа који потичу из Светог писма нису превођени са Вулгате, него потичу из глагољских црквених књига у којима је сачуван најстарији црквенословенски текст (према преводима са грчког из IX века); у складу са тим, Фанцев сматра да се у оваквим најстаријим латиничким споменицима налазе изразити трагови нашег глагољског текста (Ф. Фанцев, *Нав. дело*).

⁴⁷ *Два дубровачка језична сѿоменика*, XXX.

Генега нашег Молитвеника је испрва обухватала превод Маријиног офичја, потом Псалме покорне и Мртвачко офичје, и најзад, Офичје св. Крста и св. Духа. Рукописни Ватикански молитвеник сведочи о превођењу поменутих сегмената на дубровачки народни говор још у XIV столећу. С обзиром на то да су латинички Маријини молитвеници засебно постојали и крајем XIII столећа, на основу Решетарових истраживања произлази да је Маријин молитвеник у свом најстаријем облику уобличен у првој половини XIV столећа. Доказ да Молитвеник од године 1512. има сачуван латински оригинал пружа издање *Officium parvum B. Mariae Virginis*, штампано 1931. године у Мехелну у Белгији. Ово издање је Милан Решетар допунио снимцима издања *Officium Beate Marie Virginis* из 1503, штампаног у Кортемађоре у провинцији Пјаченца, а које му је доставио Ђиро Ђанели. Резултат његове анализе је показао да Молитвеник од године 1512. садржи све што и поменути белгијски *Официјум*, с тим што потоњем недостају *Офичје Св. Крста* и *Офичје Св. Духа*, а употпуњена су Ђанелијевим снимком *Официјума* из Кортемађореа.

Дубровачки Молитвеник од године 1512. у свом саставу има: *Календар*, *Офичје Маријино*, *Офичје Св. Крста*, *Офичје Св. Духа*, *Седм њсалама њокорнијех*, *Литијаније Свих Свѣтих* и *Офичје од мртвијех*. Засебну целину представљају *Молишве св. Бријиде*, а Решетар скреће пажњу на постојање извесних ванредних молитви. Ради се о молитвама из XIV века папе Гргура XI – *Молишве које учини св. оцац њапа Гргур* и *Молишве* за оне „који у немоћи падају од куге“; па ко је „узговори сваки дан богољубно али [или] носи при себи“, тај ће оздравити.⁴⁸ Подробна анализа језика и текста Молитвеника Решетара је учврстила у ставу да његови различити делови нису у исто време ни преписивани, ни преведени, ни редиговани.⁴⁹ Непосредна матица овога Молитвеника била је латиничка и на чакавско-далматинском говору, а дубровачки редактор је, издајући Молитвеник, задржана о „из поштовања црквенога текста, много трагова од тога језика, али је готово све облике чакавско-далматинске замијенио дубровачким“.⁵⁰ Стога је логично да се и у Молитвенику задржао понеки „дубровчанizam“, мада постоји много архаичних речи које се не могу чути у говору савременог Дубровника. Ипак, Решетар напомиње да је дубровачко све оно што се некад у Дубровнику говорило, а сада се више не говори. Сваки молитвеник је имао засебну матицу, а детаљном упоредном анализом ових текстова, установио је да се најстарији текст најбоље сачувао у српском издању од године 1512.⁵¹

Ђиро Ђанели у *Догашку* издања *Два дубровачка језична сѡменника из XVI. вијека*, које је са Миланом Решетаром приредио за штампу 1938. године, истиче допринос М. Решетара проблематици везаној за ћирилски молитвеник, који је 1571. године издао у Венецији Јакоб Баромић са Амброђом Корсом, а према првом издању из 1512. године. Ђанели указује на јасну Решетарову аргументацију у прилог чињеници ко је био издавач Баромић, што се коси са ставовима Марија Рока⁵² о Македонцу или Бугарину Јакову, који је у другој половини XVI столећа у Венецији штампао црквене књиге за которског властелина Ј. Загуровића. Полазећи од Решетарове тврдње да је Јакоб де Баром заправо Јакоб Баромов син (или Баромић) са Крка, Ђанели пружа додатне податке којима је употпунио Решетарову аргументацију. Бавећи се језичким особинама Баромићевог молитвеника, Ђанели је показао да је Јакоб Баромић јекавске облике Дубровчанина Фрање Раткова Мицаловића заменио екавским и икавским облицима; осим тога, Мицаловићеве народне облике и речи Баромић је заменио црквенословенским. Допринос Ђире Ђанелија очитује се и у откривању околности да је један крчки глагољаш издао ћирилски молитвеник намењен Дубровчанима.

Ђанели је у оквиру овога издања, у коме сарађује са Решетаром, самостално приредио за штампу *Двије дубровачке службе од г. 1552*;⁵³

⁴⁸ Милан Решетар напомиње да се није могао наћи оригинал за *Молишву од болести и од кује*, па је за њим трагао и Ђиро Ђанели по разним молитвеницима, не нашавши му ни трага, као уосталом ни у две посебне публикације: В. Sannig, *Collectio absolutionum, benedictionum, conjurationum, exorcismorum* (по римском издању од године 1842) и А. Franz, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter* (Freiburg im Bisgau 1909).

⁴⁹ Као основни глагољски текст послужило му је Берчићево издање (I. Berčić, *Ulomci Sv. Pisma*, Prag 1864–1871); посебно је консултовао и Вајсово прашко издање из 1916. године – *Psalterium paleoslovenicum croatico-glagoliticum*.

⁵⁰ *Два дубровачка језична сѡменника*, XLV.

⁵¹ Решетар је текст Српског молитвеника од године 1512. верно прештампао, не вршећи корекцију погрешака у преводу. Само је у две ствари одступио од оригиналног текста: није правио разлику између облика слова „б“, „в“, „к“ и „т“, јер су то различити облици истих слова; из типографских разлога морала се уместо западне ћирилице узети обична црквена ћирилица (за иницијале је употребио већа мајускулна слова; није задржао ни разлику у боји слова коју има оригинал, где су рубрике и велика слова црвена, а овде су, због објективних типографских разлога, замењена курзивном грађанском ћирилицом).

⁵² М. Roques, *Нав. гело*, 49–69.

⁵³ *Двије дубровачке службе од г. 1552*. – Ђанели је први у науци проговорио о овом рукопису, који се данас налази под бројем 22 међу словенским рукописима Ватиканске библиотеке. Римски научник Улисе де Нунцио је, у својству скриптора Ватиканске библиотеке, пред крај XIX столећа саставио један рукописни каталог словенских кодекса, међу којима је и овај, под ознаком *Cod. Slav. 22* (В. Јагић, *Сѡмени мојега живоѡа II*, Београд 1934, 297–298).

које је пронашао међу словенским рукописима Ватиканске библиотеке. Дубровачке службе су до почетка XX столећа (до 1914. године) припадале корпусу латинских рукописа, о којима није постојао каталог, па је и овај рукопис, који је први открио Ђиро Ђанели, превидео Фрањо Рачки сакупљајући важне податке о словенским рукописима, не само Папске библиотеке, него и осталих римских библиотека.⁵⁴ О двама службама из 1552. године не говори ни Ватрослав Јагић,⁵⁵ иако је истраживао словенске рукописе Ватиканске библиотеке.

Откривши *Двије дубровачке службе од г. 1552*, Ђиро Ђанели је подробно описао рукопис, указавши да је сачуван у целости, да има 59 листова и на хрбату грбове папе Пија IX и кардинала библиотеке Ј. Б. Питра, као и своју старију сигнатуру: Vat. 9958. Овај добро сачувани молитвеник потиче из изворника који је писан „романском готицом“. Прву службу, под насловом *Офичје од светије муке Госјодина нашега Исукрсиа*,⁵⁶ саставио је чувени црквени отац из XIII века Свети Бонавентура де Бањоређо, по поруци свог мецене Св. Луја IX (Побожног). Чињеница је да су се овако популарни црквени текстови често преписивали, а уобичајено је било да писари понешто изузимају и модификују по властитом укусу, мењајући стицајем околности и читав смисао појединих пасажа. Ђанели истиче да су потоњи издавачи овога молитвеника углавном прештампавали пређашње издање, не исправљајући искварене стихове; он при томе оцењује фрањевачко издање доста добрим. Међу кодексима које су фрањевци употребили, дубровачкој служби је најближи пергаментни рукопис из XV столећа, из Народне библиотеке у Фиренци, под сигнатуром – Fondo Baldovineti 201: „тај се рукопис готово свуда лијепо слаже са српскохрватским пријеводом у избирању и у диспозицији псалама, антифона и молитава, па и на неким појединим мјестима текста“.⁵⁷ Ђанели је у Ватиканској библиотеци у циљу надокнађивања недостатака фрањевачког издања, пронашао три богато илустрована пергаментна рукописа из XV столећа, која се, у већој мери него фирентински, слажу са српскохрватским преводом. Он наводи сва три рукописа: Vat. lat. 5493, Ottob. lat. 2917 и Rossian. 106.⁵⁸

Друга служба носи наслов *Офичје од муке блажене гјевнице Марије*.⁵⁹ Обе службе су у средњем веку и ренесанси биле врло познате и омиљене побожне вежбе, које се налазе и у раскошно илуминираним рукописима, нарочито фирентинским.⁶⁰ *Офичје од муке блажене гјевнице Марије* такође је често штампано под

именом Светог Бонавентуре, односно њему је приписивано и то нејасно, јер је навођено да га је он „уредио“. Будући да је сједињено са претходном службом у рукопису, а и предмет је врло сличан, преписивач је некритички мислио да је то дело Светог Бонавентуре. Сличан садржај обе службе навео је дубровачког редактора да их пренесе на дубровачки штокавско-јекавски говор. Ђанели запажа разлике у превођењу химни у обе службе – у првој је увек дат прозни, а у другој стиховани превод. Песме („пјесанце“, односно „santicumi“) састоје се из строфа од четири осмерца, аналогно латинској матици: „тај је случај код химана, што долазе на лавде (О царице милосрдна), на часове (Исус[е], рођен од дјеве), на вечерњу (Од чисте мајке утроба) и на повечерје или комплиту (Ки лежа мртав у земљи), па и код псалама, којим почиње јутарња (Ходите, људи тер жене), који се опет у оригиналу састоји од деветераца тј. осмераца“.⁶¹

Резултат Ђанелијевог истраживања *Дубровачких служби од г. 1552*. је драгоцен, јер је расветлио битна обележја рукописа, која се у првом реду односе на чињеницу да нису директан превод са латинског, него прерада старијег превода, у другом дијалекту; приликом разних преписивања се увлачило много писарских погрешака, на уштрб метра и архаичних израза. Иако су стихови у матици везани римом, то није случај у ове две службе, што није слабост јер је,

⁵⁴ О својим истраживањима Фрањо Рачки говори у поглављу везаном за рукописе римских библиотека у *Књижевним обзнамама* (F. Rački, *Moje bilješke o rukopisih u rimskih knjižnicah*, Књижевне obznane, Rad JAZU XVIII (1872), 239–258). Трагајући за словенским рукописима, долазио је све време и у контакт са латинским, па је тако значајно његово откриће, у палати Барберини, најстаријег споменика црквене писмености у Далмацији (који је потом Ф. Фанцев издао под насловом *Ватикански хрватски молитвеник*).

⁵⁵ V. Jagić, *Archiv für slavische Philologie* XXV (1903), 1–47.

⁵⁶ У латинским текстовима носи наслов *Cursus de passione domini*, или *Officium crucis*.

⁵⁷ *Два дубровачка језична сјоменика*, 153.

⁵⁸ *Исјо*.

⁵⁹ Ђанели напомиње да у латинским оригиналима стоји *Cursus de compassione beate Mariae Virginis*.

⁶⁰ P. d'Ancona, *La miniature fiorentina (secoli XI–XVI)* II, Firenze MCMXV. – У ренесансној Италији се иконографска традиција развијала у контаминацији са византијским утицајима (нарочито у делима Симона Мартинија, Николе да Болоње и Лоренца Монака). Овакво сликање у малом формату и прецизно извођени сликарски радови са фигуралним приказом, који су у Дубровнику украшавали старе рукописе, одјек су италијанских – првенствено тосканских – утицаја, а пандани се очитују код Атаванта Фјорентина (сликао је бревијар Матије Корвина у Ватикану), Фра Анђелика и Сандра Ботичелија (илуминирао је ватикански рукопис Дантеове *Божанствене комедије* за Лоренца Медичија).

⁶¹ *Два дубровачка језична сјоменика*, 155.

подсећа Ђанели,⁶² то случај и код Доминка Златарића, који је превод *Аминше* Торквата Таса изложио „у одријешен верас“. У прилог проблему превођења у слободном стиху, драгоцен је његов допринос у вези са још једним пронађеним рукописом, такође у Ватиканској библиотеци. Ради се о дубровачком мисалу из XVI столећа, који је Ђиро Ђанели први уочио, и презентовао његов превод.⁶³ Позивајући се на Решетарово осветљавање језичке стране молитвеника и његове „сигурне дубровчанизме“, Ђанели констатује да су ове две службе несумњиво преписане од стране Дубровчанина или Дубровкиње, што не значи да је и оригинални превод настао у Дубровнику. Дакле, на основу досадашњег проучавања закључујемо да је првобитно настао на чакавско-икавском далматинском подручју, па је тек потом прерађен од стране штокаваца у контексту некадашње Дубровачке републике. Ове две службе припадају завршном процесу приближавања правом разговорном језику (тзв. *шиокавизирања*), па тако, по Ђанелијевим речима, доказују „штокавски карактер дубровачког пучког говора“. Временом се догодило да је у овим рукописима некадашња контаминација чакавско-икавских и штокавско-јекавских облика, својствена старијим молитвеницима, под утицајем књижевне традиције готово ишчезла, тако да је до краја завладало чисто дубровачко наречје.

Решетарова истраживања рукописних дела са стављањем акцента на текстолошке проблеме, указују да се још од средњег века у приморским католичким црквама на миси певају посланице и еванђеља на народном језику, како би народ који није разумео латински, спознао „лекције“ из Светог писма. У старија времена, конкретно у XIV столећу, приликом службе божије дубровачки „глагољашки“ су употребљавали ћирилске рукописе који су постојали у њиховим црквама на дубровачкој територији. Овде су ћирилски лекционари били употребљавани за латинску мису све до XVII столећа,⁶⁴ с обзиром на то да се након XIV столећа на подручју Дубровачке републике више не спомињу „славенски свештеници“. Ђирилске преписе лекционара који су имали литургијску намену израђивали су свештеници за јавну употребу у црквама; такав један пример представља и *Дубровачки лекционар* који се од XVI столећа налази доминиканском манастиру у Дубровнику. Дубровачка официјална служба настајала су као преводи из латинског у словенски језик, чувајући при томе у својој основи елементе старијих дубровачких текстова (такав је случај са службама Девици Марији). Да су приморски, па тако и дубровачки молитвеници са латинског

превођени на народни језик, Решетар показује на примеру *Приморских лекционара XV. вијека*, а попови глагољашки су се могли при превођењу са латинског обазирати и на црквенословенске текстове, који су били превођени са грчког језика.

У предренесансном периоду у Дубровнику је била развијена глагољска књижевност, чија је генеза текла из литургијске књижевности моравско-панонске словенске цркве свете браће Ђирила и Методија, везујући се временом све више за цркву. Тако се разгранала црквена књижевност у позном средњовековљу, неопходна за одгој верника и ширење побожности. Милан Решетар у својим истраживањима показује да су молитвеници, псалтири, еванђелистари, лекционари и друге врсте, још у другој половини XV столећа у Дубровнику сведочили о развијенијој уметничкој књижевности од било ког другог далматинског центра. Дубровачка црквена књижевност је преко јужнодалматинских и босанскохерцеговачких области дошла и у непосредни дотицај са ћириличком писменошћу, о чему Решетар излаже поводом постанка *Рањининој лекционара*. Бранко Водник такође потврђује „старинску везу између старе глагољске литературе и књига источњачких“⁶⁵ Образованом дубровачком свештенству су била добро позната оба словенска писма – и глагољица и ћирилица – и након што је као званично писмо црквене писмености на народном језику превладала латиница.

Изузетан допринос Милана Решетара проучавању књижевних и језичких споменика сачуваних у рукописима, очитује се и у критичком приступу литургијским текстовима и њиховим преписима, чиме је увелико расветлио проблематику дубровачких молитвеника и ћирилско-католичких и латинских зборника. Доказао је да су „словенски попови“ у служби божијој користили словенски језик, а у погледу азбуке пре ћирилицу него глаголицу; на основу архивске грађе утврдио је да су дубровачки глагољашки

⁶² У прилог овој аргументацији, Ђанели се позива и на студију о Доминку Златарићу – А. Vaillant, *La langue de D. Zlatarić*, Paris 1928, 127.

⁶³ У слободним стиховима је сачињен и превод познате секвенце Св. Томе Аквинског на празник Телово, а сачуван је у дубровачком мисалу из XVI века, чији фрагмент износи Ђанели: „Хвал’ Сионе, спаситеља, / хвал’ воеводу и пастира / пјеснама веселијема. / Колје можеш, толје хлепи, / јер славе не мож изрећи; / већа бо је од свијех“ (Ђ. Ђанели, *Нав. дело*, 156).

⁶⁴ Поред многобројних рукописа, у XVI столећу се појавила једна дубровачка ћирилицом штампана књига намењена католицима, а то је катехизам који је венецијански калиграф Камило Занети штампао 1583. године (Р. Kolendić, *Mletački kaligraf Kamilo Zaneti kao štampar jednog dubrovačkog katekizma*, Zbornik Milanu Rešetaru II, Dubrovnik 1931, 265–269).

⁶⁵ В. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti I*, Zagreb 1913, 30.

употребљавали ћирилске рукописе који су постојали у њиховим црквама. Први је открио одломак рукописног еванђелистара писаног глагољцом из XV века, у доминиканској библиотеци у Дубровнику, као и десетак руком писаних и штампаних латиничких и ћирилских служби из времена ренесансе; они сведоче о генези дубровачког народног говора, који је од самих зачетака представљао ијекавску штокавштину. Решетар је заслужан и за откриће лекционара на народном језику из раздобља XIV и XV века (*Корчулански* и *Загарски*), које је крајем XIX века издао под насловом *Загарски и Рањинин лекционар*. Они такође сведоче о заступљености народног језика штокавско-јекавског типа у дубровачким молитвеницима, као и о обичају да се лекције читају на латинској миси и на народном језику.

Бавећи се латиничким и ћирилским преписима *Бернардиновој лекционара* у Дубровнику, Решетар је утврдио да су пренети са чакавско-икавског језика своје матице на штокавско-јекавски говор, којим су Дубровчани од искона говорили у граду. Посебну пажњу посветио је дубровачком молитвенику из 1512. године који је издао Дубровчанин Фрањо Ратковић, а за који истиче да је српски по језику; ово је, према Решетару, најстарија српска књига штампана ћирилицом. У сарадњи са Ђиром Ђанелијем објавио је *Двије дубровачке службе* из средине XVI века, а у њиховом истраживању пошао је од два

венецијанска издања католичког молитвеника на српскохрватском језику штампана ћирилицом (*Офичје од блажене гјеве Марије и Пејнајсѿ молишва свейше Бричиге*). Упоредном анализом указао је на сличности ћирилског молитвеника са скорописом, али и на извесне разлике у погледу ортографије. Утврдио је да је Маријин молитвеник у основи писан глагољцом на црквеном језику, а у латинској редакцији је пренет на народни језик, изгубивши тако непосредну везу са литургијским језиком словенске службе божије. Подробна анализа језика и текста *Молишва свейше Бричиге* довела га је до закључка да је непосредна матица била латиничка и у чакавско-далматинском говору, а дубровачки редактор је приликом издавања Молитвеника чакавско-далматинске облике заменио дубровачким. Решетар је установио да се најстарији текст најбоље сачувао у српском издању из 1512. године. Према овом издању је уобличен ћирилски молитвеник издат у Венецији 1571. године. Решетар је тим поводом расветлио у науци до тада нерешено питање идентитета штампара Јакоба Баромића. У целости сагледан, књижевно-историјски и језички рад Милана Решетара на подручју дубровачких зборника и молитвеника указује на његов синтетички увид у проблематику којој је приступао као ренесансни човек, темељно и ерудитски, реконструишући најтананије појединости ради представљања јасних и аргументованих новина у истраживању.